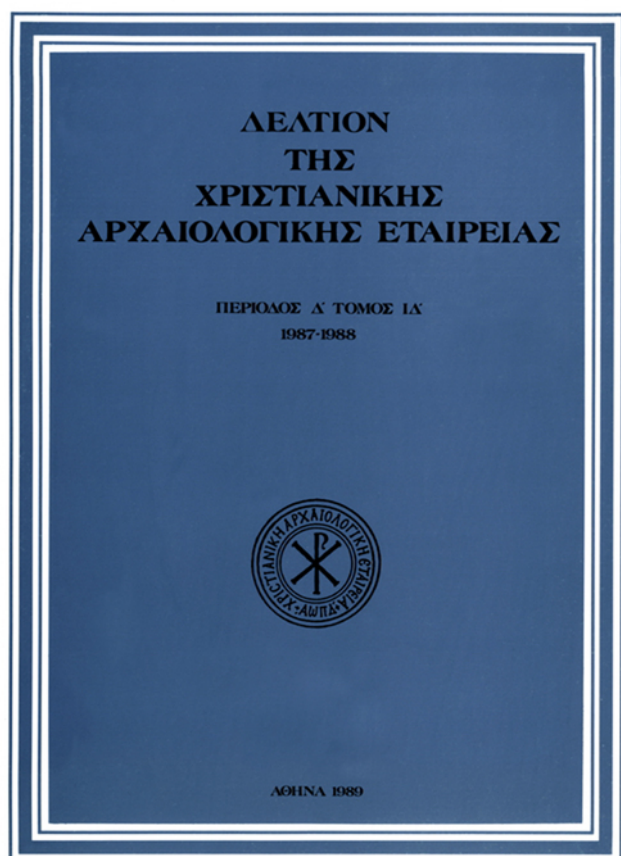

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 14 (1989)

Δελτίον ΧΑΕ 14 (1987-1988), Περίοδος Δ'

«Τράπεζες μαρτύρων». Η σημασία του όρου και η τύχη του στην ελληνική βιβλιογραφία

Ευγενία ΧΑΛΚΙΑ

doi: [10.12681/dchae.1009](https://doi.org/10.12681/dchae.1009)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΧΑΛΚΙΑ Ε. (1989). «Τράπεζες μαρτύρων». Η σημασία του όρου και η τύχη του στην ελληνική βιβλιογραφία. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 14, 101–106. <https://doi.org/10.12681/dchae.1009>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

«Τράπεζες μαρτύρων». Η σημασία του όρου και η
τύχη του στην ελληνική βιβλιογραφία

Ευγενία ΧΑΛΚΙΑ

Δελτίον ΧΑΕ 14 (1987-1988), Περίοδος Δ' • Σελ. 101-106

ΑΘΗΝΑ 1989

«ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ»
Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΚΑΙ Η ΤΥΧΗ ΤΟΥ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

Στά 1932 ὁ Γ. Σωτηρίου ἀναδημοσίευσε ἐνεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα, ἀποκείμενη στό Βυζαντινὸ Μουσείο Ἀθηνῶν (ἀριθ. BM 128)¹, γνωστὴ ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα², πού βρέθηκε στό Συκούριο³ τῆς Θεσσαλίας. Ἀτυχῶς δὲν γνωρίζουμε οὔτε τὴ θέση οὔτε τὶς συνθήκες εὑρεσῆς της· παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως δὲν μειώνεται καθόλου τὸ ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζει τὸ εὑρημα καθ' ἑαυτό.

Ἡ πλάκα, ἀπὸ μάρμαρο φαιό, ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συνανήκοντα τεμάχια, σχεδὸν ἴσου πλάτους, ὀλικῶν διαστάσεων 0,71×0,56×0,07 μ. Εἶναι ἐλλιπὴς κατὰ τὴ δεξιὰ στενὴ πλευρά καὶ ἀποκεκρουμένη στὴν κάτω ἀριστερὴ γωνία. Φθορὴς ἀπὸ διάβρωση ἔχει ὑποστῇ ὀλόκληρη ἢ κάτω πλευρά της καὶ ἡ πάνω δεξιὰ γωνία (Εἰκ. 1)⁴.

Στό μέσον ἀκριβῶς τῆς πλάκας, στό σημεῖο συγκόλλησης τῶν δύο κομματιῶν, ἔχουν λαξευθεῖ πέντε ἀβαθεῖς κοιλότητες, κυκλικῆς διατομῆς, ἐνῶ κατὰ μῆκος τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν της εἶναι χαραγμένη ἡ ἀκόλουθη ἐπιγραφή:

ΜΑΡΤΥΡΩΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΟΥΚΑ ΑΝΔΡΕΟΥ ΛΕΩΝΙΔΟΥ...
[ΕΤΕΛΕΙ]ΘΗ ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ [Τ]Η ΠΡΟ. ΙΕ ΚΑ-
Λ(ΑΝΔΩΝ) ΙΑΝ(ΟΥΑΡΙΩΝ)
[ΑΝΕΣ]ΤΗΣΕΝ Η ΔΟΥΛΗ ΑΥΤΩΝ ΣΩΤ(ΗΡΙΣ)⁵

Ὅπως ὑποδηλώνεται, τόσο ἀπὸ το περιεχόμενο τῆς ἐπιγραφῆς, ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς πέντε κοιλότητες, ἡ πλάκα εἶναι «τράπεζα μαρτύρων», καὶ μάλιστα ἐπωνύμων⁶, ἀφιερωμένη ἀπὸ κάποια πιστὴ, τὴν Σωτηρίδα. Πρόκειται γιὰ ἓνα πολὺ σημαντικὸ εὑρημα καὶ μοναδικό, ἀπὸ ὅσο γνωρίζω, στὴν Ἑλλάδα, πού ἀναγνώρισε ὡς «τράπεζα μαρτύρων» πρῶτος ὁ Σωτηρίου.

Μὲ ἀφορμὴ τῆ δημοσίευση αὐτῆς τῆς τράπεζας, ὁ συγγραφέας προχώρησε στὴν ἀναγνώριση καὶ ἄλλων ἀνάλογων εὑρημάτων, κυρίως ἀπὸ τὸν ἐλλαδικὸ χῶρο. Ἐκτός ἀπὸ μερικές ἐπιτάφειες πλάκες⁷ ἢ ἄλλες πού

συνδέονται κατὰ κάποιο τρόπο μὲ τὴ νεκρικὴ λατρεία⁸, ὁ Σωτηρίου συγκαταλέγει ἀνάμεσα στὶς «τράπεζες μαρτύρων» καὶ ὅλες τὶς ὡς τότε γνωστὲς ἡμικυκλικὲς τράπεζες, πού ἡ παρυφή τους διακοσμεῖται μὲ

* Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀνακοινώθηκε στό 7ο Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης, βλ. Πρόγραμμα καὶ περιλήψεις ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1987, σ. 82-83.

1. Γ. Σωτηρίου, Τράπεζα μαρτύρων τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ΔΧΑΕ, περ. Γ' τ. Α' (1932), σ. 7-16.

2. J. Pargoire, A travers d'orient grec, VizVrem 10 (1903), σ. 636-637. Α. Ε. Contoléon, Inscriptions grecques d'Europe, REG 17 (1904), σ. 3. Γ. Λαμπάκης, Κατάλογος καὶ ἱστορία τοῦ Μουσείου τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης, Ἀθήνα 1906, σ. 68, εἰκ. 9.

3. Τέως Μέγα Κεσερλί. Βλ. σχετικὰ Ἀ. Ἀβραμέα, Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν, Ἀθήναι 1974, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου 27, σ. 40, ὑποσημ. 3. Βλ. ἐπίσης Pargoire, ὁ.π. καὶ Contoléon, ὁ.π. Ὁ Γ. Σωτηρίου (ὁ.π., σ. 7) ὡς τόπο προέλευσης τῆς πλάκας ἀναφέρει τὴ Λάρισα.

4. Εὐχαριστῶ τὸ Βυζαντινὸ Μουσείο Ἀθηνῶν γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς φωτογραφίας.

5. Ἡ ἀνάγνωση καὶ ἡ συμπλήρωση τῆς ἐπιγραφῆς ὀφείλεται στό Γ. Σωτηρίου (ὁ.π., σ. 7-8). Ἡ παλιότερη ἀνάγνωση τοῦ Pargoire (ὁ.π., σ. 236) πού ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Contoléon (ὁ.π.) εἶναι ἐλλιπὴς καὶ λανθασμένη. Ἡ ἀνάγνωση τοῦ Λαμπάκη (ὁ.π.) πού ἀκολούθησε τὴν πρώτη, μεταφέρει πληρέστερα, ἀλλὰ ὄχι ἀλάνθαστα, τὸ σωζόμενο κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, πού τὸ δημοσιεύει καὶ ὁ H. Delehay, Les origines du culte des martyrs, Bruxelles 1933², SubsHag 20, σ. 228, ὑποσημ. 3.

6. Οἱ μάρτυρες στοὺς ὁποίους ἦταν ἀφιερωμένη ἡ τράπεζα ἦταν πέντε, ἰσάριθμοι δηλαδὴ μὲ τὶς κοιλότητες, ὅπως φανερώνει ἡ ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὶς τελευταῖες καὶ στὰ ὀνόματα. Ἡ φθορὰ ὅμως στὴν πάνω δεξιὰ γωνία τῆς πλάκας εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπώλεια τοῦ ὀνόματος τοῦ πέμπτου μάρτυρα, χαραγμένο στό σημεῖο αὐτό.

7. Πρόκειται γιὰ τὶς πλάκες τοῦ ἐπισκόπου Κληματίου καὶ τοῦ Λεοντίου σπηρηκαρίου, ἀποκείμενες στό Βυζαντινὸ Μουσείο Ἀθηνῶν: Σωτηρίου, ὁ.π., σ. 12, εἰκ. 8-9.

8. Πρβλ. τὴν πλάκα, μὲ ὁπὴ γιὰ χοές, πού κάλυπτε τὸν τάφο, τὸν φερόμενο ὡς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου: Σωτηρίου, ὁ.π., σ. 11-12, εἰκ. 5-7.

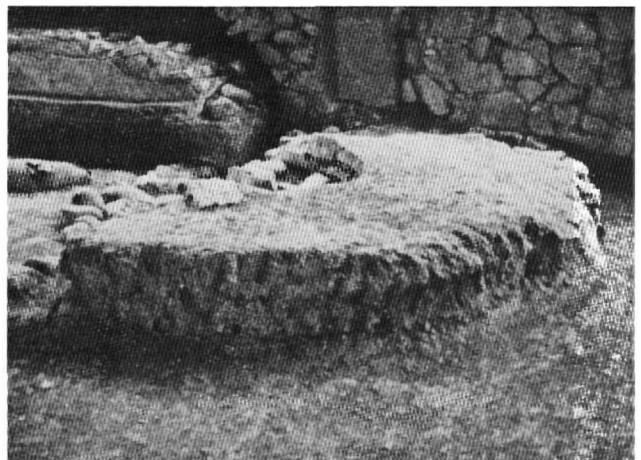
σειρά λοβών: τήν τράπεζα πού βρέθηκε στην Έφεσο⁹, τίς ὡς τότε ἀδημοσίευτες τράπεζες τίς ὁποῖες εἶχαν φέρει στό φῶς οἱ ἀνασκαφές τῆς Κορίνθου¹⁰, καθὼς καί τεμάχια ἀνάλογων τραπεζῶν πού ἀνακάλυψε ὁ ἴδιος στή Νέα Ἀγχίαλο¹¹. Ἦδη δημοσιεύοντας τίς τελευταῖες¹² ἐκφράζει γιά πρώτη φορά τήν ὑπόθεση ὅτι οἱ τράπεζες αὐτές, πού τό ἡμικυκλικό τους σχῆμα εἶναι «χαρακτηριστικόν τῶν τραπεζῶν δι' ὧν ἐτελοῦντο αἱ ἀγάπαι εἰς τοὺς τάφους τῶν μαρτύρων»¹³ εἶχαν πιθανῶς ἀνάλογο προορισμό: χρησιμοποιοῦνταν δηλαδή κατὰ τὰ νεκρόδειπνα, κατὰ τή διάρκεια τῶν ὁποίων οἱ πιστοὶ τοποθετοῦσαν στά ἡμικυκλικά λαξεύματα, τοὺς λοβούς, ἐδέσματα πρὸς τιμὴν τῶν μαρτύρων ἢ τῶν προσφιλῶν τους νεκρῶν.

Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἀναδείχθηκε σέ θεωρία τοῦ Σωτηρίου, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ πολύλοβες τράπεζες εἶναι «τράπεζες μαρτύρων» ἢ «τράπεζες ἀγαπῶν», θεωρία πού βρῆκε μεγάλη ἀπήχηση κυρίως ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνες ἀρχαιολόγους. Πέρα ἀπὸ τό ἄρθρο πού ἀναφέρθηκε παραπάνω¹⁴ καί στό ὁποῖο οἱ πολύλοβες τράπεζες ἐντάσσονται πιά μέ βεβαιότητα στήν κατηγορία τῶν «τραπεζῶν μαρτύρων» ἢ «ἀγαπῶν», ὁ Σωτηρίου ἐπαναλαμβάνει τήν ἄποψη αὐτὴ καί σέ μεταγενέστερο ἄρθρο του¹⁵, καθὼς καί στό γνωστό ἐγχειρίδιό του «Χριστιανικὴ καί βυζαντινὴ ἀρχαιολογία»¹⁶. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι καί στά τρία αὐτὰ ἔργα ὡς χαρακτηριστικὸ δείγμα «τράπεζας μαρτύρων» φέρεται ἡ πολύλοβη τράπεζα τῆς Ἐφέσου¹⁷.

Δημιουργεῖται ἔτσι μιὰ «παράδοση» στήν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία. Βλέπουμε δηλαδή τίς πολύλοβες τράπεζες νά φέρονται ὡς «τράπεζες μαρτύρων» ἢ «ἀγαπῶν» ἀπὸ τόν Ὁρλάνδο¹⁸, ἀπὸ τόν Μπαρνέα¹⁹ καί ἄλλους²⁰. Ἀκόμη, μέ τό συμβατικὸ ὄρο «τράπεζες μαρτύρων» ἢ «τράπεζες ἀγαπῶν» δηλώνονται ἐφεξῆς, σχεδόν κατὰ κανόνα, στίς ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν, πού δημοσιεύονται στά ἐλληνικὰ περιοδικά, οἱ πολύλοβες τράπεζες²¹.

Ἐχει γίνεῖ λοιπόν κοινὸς τόπος νά ἐννοεῖται μέ τόν ὄρο αὐτὸ κάθε πολύλοβη τράπεζα, ἐφόσον ἡ κατηγορία αὐτὴ εἶναι πολὺ πῖο διαδεδομένη καί συνεπῶς εὐρύτερα γνωστὴ, ἀπὸ ὅ,τι ἡ ἐνεπίγραφη πλάκα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Τί σημαίνει ὅμως «τράπεζα μαρτύρων» ἢ «τράπεζα ἀγαπῶν»; Ὅσο καί ἂν οἱ δύο ὅροι σέ ὁρισμένες περιπτώσεις ταυτίζονται, δέν εἶναι ἀπαραίτητο καί νά συμπίπτουν πάντα. Γενικά μέ τόν ὄρο «τράπεζα», ἢ καλύτερα «mensa», ὅπως μᾶς παραδίδουν οἱ πολυάριθμες λατινικὲς ἐπιγραφές, τόσο χριστιανικὲς ὥς καί ἐθνικὲς, δηλώνεται ὁ τάφος²², ἐπειδὴ σέ πολλές περιπτώσεις ὁ τάφος εἶναι ὁ τόπος ὅπου λαμβάνει χώρα τό νεκρόδειπνο. Στίς περιπτώσεις αὐτές ὁ τάφος ἔχει τὴ μορφή τράπεζας, συνήθως ἡμικυκλικῆς, μέ χτιστὰ ἀνά-

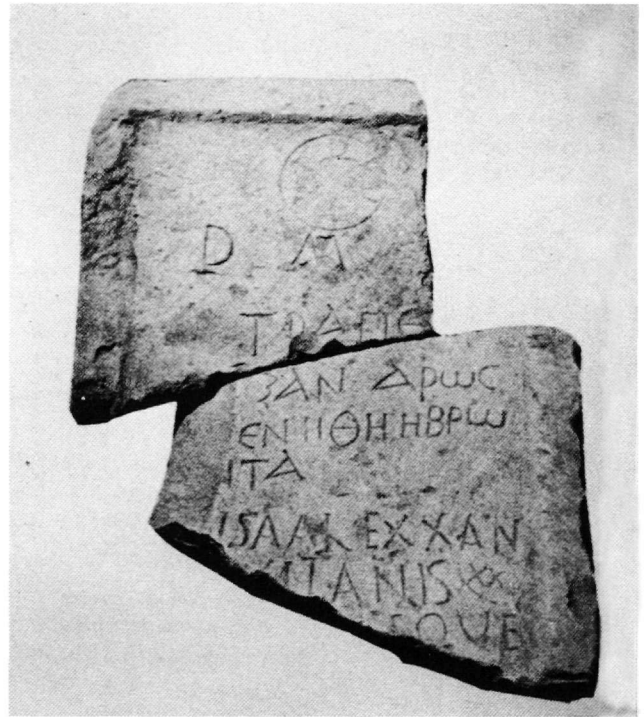
Εἰκ. 1. Τράπεζα μαρτύρων. Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν, ἀριθ. 128 (Ἀρχεῖο Μουσείου).

Εἰκ. 2-3. Τράπεζα νεκροδείπνων ἀπὸ τῆ νεκρόπολη τῆς Ταργόνας (ἀπὸ Χ. Barral).

κλιντρα γύρω της, όπου κάθονταν οί συνδαιτημόνες κατά τή διάρκεια τοῦ νεκρικοῦ δείπνου (Εἰκ. 2-3). Τάφοι τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἀνακαλύφθηκαν στή βόρεια Ἀφρική²³, στήν Ἰβηρική χερσόνησο²⁴ καί, πρόσφατα, στή Σαρδηνία²⁵. Πέρα ὅμως ἀπό αὐτές τίς τράπεζες, τίς καθαρά νεκρικές, στή βόρεια Ἀφρική ἔχει διασωθεῖ σημαντικός ἀριθμός ποικιλόμορφων πλακῶν, πού ἀπό τίς ἐπιγραφές τίς ὁποῖες φέρουν χαρακτηρίζονται ὡς «mensae martyrum»²⁶. Οἱ ἐπιγραφές αὐτές εἶναι ὅλες στά λατινικά, μέ μία μόνο ἐξαίρεση: μιᾶ πλάκα, πιθανόν ἐπιτάφια, πού βρέθηκε στό Mactar, μέ τή δίγλωσση ἐπιγραφή *Τράπεζα Ἀλεξάνδρου* (sic) καί *Mensa Alexandros*²⁷ (sic) (Εἰκ. 4). Ὁ ὅρος βέβαια ἀπαντᾷ καί σέ κείμενα τῶν πατέρων. Εἶναι γνωστές οἱ ἐπάλληλες ἀναφορές τοῦ Αὐγουστίνου στή *mensa Cypriani*²⁸. Ἀλλά καί ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρει *τραπέζας μαρτύρων*²⁹.

Ἄς ξαναγυρίσουμε ὅμως στά μνημεῖα. Οἱ πλάκες μέ τήν ἐπιγραφή *mensa martyrum* ἢ μερικές φορές *memoria sancta*³⁰ εἶναι συνήθως μεγάλου πάχους καί ποικίλων μορφῶν³¹: τετράγωνες, ὀρθογώνιες, ἡμικυκλικές. Εἶναι κυρίως ἀδρῆς κατασκευῆς καί πολλές φορές φέρουν ὑψωμένο πλαίσιο ἢ καί κοιλότητες, ἀνάλογες μέ ἐκεῖνες τῆς τράπεζας τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (Εἰκ. 5-6). Ἡ ἐπιγραφή μπορεῖ νά περιορίζεται σέ ἀπλή ἀναφορά *mensa martyrum* χωρίς κἂν νά ἀναφέρει τά ὀνόματα τῶν μαρτύρων³². Ἀλλά αὐτό εἶναι σπά-

Εἰκ. 4. Τράπεζα Ἀλεξάνδρου ἀπό τό Mactar (ἀπό F. Prevot).

9. Ὁ.π., σ. 10, εἰκ. 2. Βλ. ἐπίσης O. Nussbaum, Zum Problem der runden und sigmaförmigen Altarplatten, JbAC 4 (1961), σ. 41, ἀριθ. 34, εἰκ. 2e, G. Roux, Tables chrétiennes de marbre découvertes à Salamine de Chypre, Salamine IV, Anthologie Salaminienne, Paris 1973, σ. 193, ἀριθ. 136, εἰκ. 60, ὅπου καί ἡ ὑπόλοιπη βιβλιογραφία.
10. Σωτηρίου, ὁ.π., σ. 10-11. Nussbaum, ὁ.π., σ. 41, ἀριθ. 33, σ. 43, ἀριθ. 52-53. Roux, ὁ.π., σ. 194, ἀριθ. 146-148, ὅπου καί ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης M. Bonfioli, Una mensa a sigma polilobata a Roma, RendPontAcc 50 (1977-78), σ. 120, εἰκ. 4-5.
11. Σωτηρίου, ὁ.π., σ. 11, πίν. Β', εἰκ. 3. Nussbaum, ὁ.π., σ. 41, ἀριθ. 28. Roux, ὁ.π., σ. 193, ἀριθ. 138.
12. Γ. Σωτηρίου, Αἱ χριστιανικαί Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, ΑΕ 1929, σ. 102, 234-236, εἰκ. 136.
13. Ὁ.π., σ. 235.
14. Βλ. ὑπόσημ. 1.
15. Γ. Σωτηρίου, Οἱ τάφοι τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως ἢ τά μαρτύρια, BNJ 14 (1938), σ. 286, εἰκ. 8.
16. Ὁ ἴδιος, Χριστιανική καί βυζαντινὴ ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1942, σ. 75-77, εἰκ. 45.
17. Βλ. ὑπόσημ. 9.
18. Ἀ. Ὁρλάνδος, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης, Β', Ἀθῆναι 1954, σ. 484-486.
19. Ἱ. Μπαρνέα, Τό παλαιοχριστιανικόν θυσιαστήριον, Ἀθῆναι 1940, σ. 52-54.
20. Ἀ. Φυτράκης, Λεῖψανα καί τάφοι μαρτύρων κατά τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας, Ἀθῆναι 1955, σ. 91 κ.ε.
21. Βλ. ἐνδεικτικά: Ν. Πλάτων, ΠΑΕ 1954, σ. 364, Σ. Πελεκανί-

δης, ΑΔ 20 (1965), Χρονικά, σ. 475, ὁ ἴδιος, ΠΑΕ 1967, σ. 71, Ε. Στίκας, ΠΑΕ 1970, σ. 54.

22. H. Leclercq, DACL XI, 1, στ. 443, 543 (λ. mensa). P. A. Février, Remarques sur les inscriptions funéraires datées de la Maurétanie césarienne orientale. MéiRome LXXVI (1964), σ. 121 κ.ε. A. Ferua, Due iscrizioni della Mauritania, RACr 53 (1977), σ. 225. Y. Duval, Loca sanctorum Africae, Le culte des martyrs en Afrique du IVe au VIIe siècle, II, Paris 1982, Collection de l'Ecole Française de Rome 58, σ. 465, 468, 525.
23. P. A. Février, Le culte des martyrs en Afrique et ses plus anciens monuments, CorsiRav 17 (1970), σ. 195 κ.ε. M. Bouchenaki, Fouilles de la nécropole occidentale de Tipasa (Matarés), Alger 1975.
24. X. Barral I Altet, Mensae et repas funéraires dans les nécropoles chrétiennes de la péninsule Iberique: vestiges archéologiques, Atti IX Congr. Inter. Arch. Crist., Roma 21-27 sett. 1975, II, Città del Vaticano 1978, σ. 49-66, ὅπου καί ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία.
25. A. M. Giuntella-G. Berghetti-D. Stiaffini, Mensae e riti funerari in Sardegna. La testimonianza di Cornus. Taranto 1985, σ. 17 κ.ε.
26. Duval, ὁ.π., I, ἀριθ. 21A, 23, 105, 123, 151, 152, 162, 163, 164, 181, 182, 192, 195.
27. F. Prevot, Recherches archéologiques franco-tunisiennes à Mactar, V: Les inscriptions chrétiennes. Rome 1984, Collection de l'Ecole Française de Rome 34, σ. 86, ἀριθ. 32, εἰκ. 97.
28. PL, 38, 107, 1397 καί 1413.
29. PG 49, 587.
30. Πρβλ. ὑπόσημ. 26. Ἐπίσης στό ἴδιο, II, σ. 527 κ.ε.
31. Ὁ.π., II, σ. 532 κ.ε.
32. Ὁ.π., I, ἀριθ. 105, 123· II, σ. 527 κ.ε.

νιο. Τίς περισσότερες φορές ακολουθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων, καθὼς καὶ ἡ ἀφιέρωση, πού γίνεται ἀπὸ ἕναν ἢ καὶ περισσότερους πιστοὺς. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις μάλιστα ἡ τελευταία συνοδεύεται καὶ ἀπὸ κάποια εὐχή γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ἀφιερωτῶν³³. Οἱ μάρτυρες στοὺς ὁποίους εἶναι ἀφιερωμένες οἱ τράπεζες δὲν κατάγονται ἀπαραιτήτως ἀπὸ μία καὶ μόνη περιοχή οὔτε καὶ εἶναι σύγχρονοι. Ἔτσι βρίσκουμε στὴν Ἀφρικὴ τράπεζες πού φέρουν τὰ ὀνόματα τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου³⁴ ἢ, ἀκόμα, τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ³⁵ μαζί μέ ἄλλα τοπικῶν μαρτύρων.

Ἀπὸ τὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα αὐτὰ μνημεῖα κανένα, ἀτυχῶς, δὲν βρέθηκε κατὰ χώραν. Παλιότερα ὑπῆρχε ἡ ἄποψη ὅτι οἱ τράπεζες αὐτές ἦταν ἐπιτάφιος πλάκες ἢ ἀκόμη ἅγιες τράπεζες, τοποθετημένες πάνω ἀπὸ τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων. Πρόσφατα ὅμως ἡ Y. Duval, στὸ δίτομο ὑποδειγματικὸ ἔργο της γιὰ τὴ λατρεία τῶν μαρτύρων στὴν Ἀφρικὴ³⁶, ἔχει ἀποδείξει ὅτι οἱ πλάκες αὐτές δὲν βρίσκονταν σὲ ἄμεση σχέση μέ τάφους ἢ μέ λείψανα μαρτύρων. Ἦταν ἀφιερῶματα πιστῶν πρὸς μάρτυρες καὶ βρίσκονταν πολὺ πιθανόν τοποθετημένες σὲ κάποια ἐκκλησία ἢ σὲ κάποιο μαρτύριο, πού εἶχε ἰδρυθεῖ στὴ μνήμη τους. Ἡ χρῆση τους δὲν εἶναι σαφής, ἀλλά, ὅπως πολὺ σωστά προτείνει ἡ παραπάνω ἐρευνήτρια, τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι προορίζονταν γιὰ τὴν τοποθέτηση προσφορῶν πρὸς τιμὴν τῶν μαρτύρων³⁷.

Ἀνάλογη χρῆση πρέπει νὰ δεχθοῦμε καὶ γιὰ τὴν τράπεζα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. Τὸ πιθανότερο εἶναι νὰ εἶχε θέση σὲ κάποιο μαρτύριο, ἀφιερωμένο στοὺς πέντε μάρτυρες, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα μνημονεύει. Καὶ σὲ αὐτὸ προφανῶς ἀναφέρεται καὶ τὸ δεύτερο μέρος τῆς ἐπιγραφῆς: [ΕΤΕΛΕΙΩ]ΘΗ ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ³⁸. Ἀπὸ ὅσα ἀναπτύχθηκαν παραπάνω γίνεται φανερό ὅτι οἱ «τράπεζες μαρτύρων» δὲν ἔχουν αὐστηρά καθορισμένη τυπολογία. Ὡς *mensae*, ὅπως τίς ὀνομάζουν οἱ ἐπιγραφές τους, εἶναι φυσικὸ νὰ ἐπαναλαμβάνουν τὰ σχήματα καὶ τὴ μορφή τῶν κοινῶν τραπεζῶν τῆς ἐποχῆς τους. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο μέ τίς πολύλοβες τράπεζες³⁹. Αὐτές συνιστοῦν τύπο μέ χαρακτηριστικά σαφῶς καθορισμένα. Εἶναι συνήθως πεταλόμορφες, σπανιότερα στρογγυλές, λεπτοῦ πάχους, μέ πλατὺ, ἐλαφρὰ ὑψωμένο πλαίσιο, στὸ ὁποῖο λαξεύονται οἱ ἡμικυκλικές κοιλότητες (λοβοὶ) πού περιορίζονται συνήθως στὸ καμπύλο τμήμα καὶ στίς γωνίες, χωρὶς νὰ συνεχίζονται στὴν εὐθύγραμμη πλευρά⁴⁰ (Εἰκ. 7). Ἡ παρουσία τους σὲ ὁλόκληρη τὴ μεσογειακὴ λεκάνη ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ σκεύη αὐτὰ ἦταν προϊόντα μαζικῆς παραγωγῆς, πού ταξίδευαν σὲ ὁλόκληρο τὸν παλαιοχριστιανικὸ κόσμο.

Οἱ τράπεζες αὐτές, πού στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία

Εἰκ. 5. Τράπεζα μαρτύρων ἀπὸ τὸ Tixter (ἀπὸ Y. Duval).

Εἰκ. 6. Τράπεζα μαρτύρων ἀπὸ τὸ Bou Takrematen (ἀπὸ Y. Duval).

ὀνομάζονται, ὅπως εἶδαμε, «τράπεζες μαρτύρων», στὴ διεθνή βιβλιογραφία ἀναφέρονται συχνά ὡς «ἅγιες τράπεζες»⁴¹, ἔστω καὶ ἂν καμιά τους δὲν βρέθηκε ποτέ κατὰ χώραν. Καὶ αὐτὸ τὸ γεγονός, τὸ νὰ θεωροῦνται δηλαδή *de facto* λειτουργικὰ σκεύη, ἔδωσε πολλές φορές ἀφορμὴ σὲ ταύτιση κτιρίων, στὰ ὁποῖα βρέθηκαν, μέ ἐκκλησίες, χωρὶς νὰ ὑπάρχει καμιά εἰδικὴ ἐνδειξη γι' αὐτὸ, πέρα ἀπὸ τὴν εὑρεση τῆς τράπεζας⁴². Μόνο σὲ πολὺ πρόσφατες μελέτες⁴³ γίνεται σαφές ὅτι ὁ τόσο διαδεδομένος αὐτὸς τύπος τράπεζας δὲν προορίζεται

Εικ. 7. Πολύλοβη τράπεζα. Μουσείο Ἀρχαίας Κορίνθου, ἀριθ. 1580 (Ἀρχεῖο Ἀμερικανικῆς Σχολῆς).

ἀποκλειστικά γιὰ τίς ἐκκλησίες. Μπορεῖ νά ἔχει χρη-
ση κοσμική (κοινὴ τράπεζα φαγητοῦ), ὅπως παράλλη-
λα μπορεῖ νά ἔχει θέση στή λατρεία (λειτουργική τρά-
πεζα). Παραδείγματα πολύλοβων τραπεζῶν πού βρέ-
θηκαν σέ κοσμικά κτίρια εἶναι ἀρκετά⁴⁴, μέ πρώτη τήν
τράπεζα τῆς Ἐφέσου⁴⁵. Πιο συχνές ὅμως εἶναι οἱ πε-
ριπτώσεις πολύλοβων τραπεζῶν πού ἔρχονται στό φῶς
κατά τίς ἀνασκαφές παλαιοχριστιανικῶν ναῶν⁴⁶, γε-
γονός πού φανερώνει ὅτι χρησιμοποιήθηκαν στή λα-
τρεία, ὅχι ὅμως μέ αὐστηρά προσδιορισμένη τή λει-
τουργικότητά τους. Ὅσο καί ἂν γιά μερικές ἀπό αὐτές
εἶναι βέβαιο ὅτι εἶχαν κάποια δευτερεύουσα θέση στή
λατρεία, ἐφόσον ἔχει ἀνακαλυφθεῖ, παράλληλα μέ αὐ-
τές, καί ἡ ἁγία τράπεζα τοῦ ναοῦ⁴⁷, δέν μπορούμε νά
ἀποκλείσουμε τήν περίπτωση κατά τήν ὁποία μιὰ πο-
λύλοβη τράπεζα χρησιμοποιεῖται γιὰ τήν τέλεση εὐ-
χαριστίας.

Πρέπει ὅμως νά τονισθεῖ ὅτι τὰ μέχρι τώρα ἀρχαιολο-
γικά δεδομένα δέν παρέχουν ἐνδείξεις σχετικές μέ τή
χρήση τους στή νεκρική λατρεία. Ἕνα μοναδικό πα-
ράδειγμα στρογγυλῆς πολύλοβης τράπεζας, ἀλλά μέ
ἀρκετές ἀποκλίσεις ἀπό τό γνωστό καί διαδεδομένο
τύπο, βρέθηκε σέ νεκρικό θάλαμο προσκτισμένο στή

36. Βλ. ὑπόσημ. 22.

37. Duval, ὁ.π., II, σ. 538 κ.ε., 753.

38. Βλ. καί Σωτηρίου, Τράπεζα μαρτύρων, ὁ.π. (ὑπόσημ. 1), σ. 8, ὑπόσημ. 1. Ἡ ὑπόθεση τοῦ Pargoire (ὁ.π., σ. 637) ὅτι ἡ ἡμερομη-
νία πού μνημονεύει ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρεται στήν ἡμέρα τοῦ θανάτου
τῶν πέντε μαρτύρων, δέν εὐσταθεῖ ὅχι μόνο ἐπειδὴ τὰ τέσσερα ὀνό-
ματα πού ἔχουν διασωθεῖ δέν ἀπαντοῦν ὁμαδικά σέ κανένα μαρτυ-
ρολόγιο, ἀλλά, κυρίως, ἐπειδὴ τό κείμενο τῆς ἴδιας τῆς ἐπιγραφῆς
παραδίδει τό ὄνομα τῆς χορηγοῦ τοῦ μαρτυρίου καί φυσικά καί τῆς
ἴδιας τῆς τράπεζας.

39. Ὁ ὅρος «πολύλοβες τράπεζες» («tables polylobées») ὀφείλεται
στόν G. Roux, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος πού μελέτησε συστηματικά
τήν τυπολογία τῶν τραπεζῶν καί τόνισε τήν ἀνάγκη κατάταξής τους
μέ βάση τὰ τυπολογικά χαρακτηριστικά τους καί ὅχι κάποια ἐνδεχό-
μενη χρήση. Βλ. Roux, ὁ.π., σ. 136, ὁ ἴδιος, Problèmes déliens.
Tables chrétiennes, BCH 105 (1981), σ. 73.

40. Ἡ τράπεζα τῆς Ἐφέσου, πού φέρει λαξευτές κοιλότητες καί
στήν εὐθύγραμμη πλευρά της, εἶναι ἓνα ἀπό τὰ σπάνια παραδείγμα-
τα (πρβλ. ὑπόσημ. 9).

41. W. Deonna, Mobilier délien. Tables antiques d'offrandes avec
écuelles et table d'autel chrétien, BCH 58 (1934), σ. 76 κ.ε. A. Barb,
Mensa Sacra. Der Marmordisk von Donnerskirchen, JÖArIn 39
(1952), σ. 5-16. Ὁ ἴδιος, Krippe, Tisch und Grab, Mullus, Fest. für
Th. Klauser (JbAC ErgB 1), Münster 1964, σ. 17 κ.ε. Ὁ ἴδιος,
Mensa Sacra. The Round Table and the Holy Grail, JWArb 19 (1956),
σ. 43 κ.ε. L. Bertacchi, Un singolare tipo di mensa d'altare ad
Aquilaia, RendAccNaLin 15 (1960), σ. 200 κ.ε.

42. Πρβλ. π.χ. τίς πολύλοβες τράπεζες πού ἀνακαλύφθηκαν στό
Donnerskirchen (C. Praschnicker, Grabungen des Obersten Grol-
ler in Donnerskirchen, SöndÖstArchInst 11 (1926), σ. 52 κ.ε., Barb,
Der Marmordisk, ὁ.π.), στήν Ἰστρία (I. Barnea, Roman-Byza-
ntine Basilicae discovered in Dobrogea between 1948-1958, Dacia n.s.
II (1958), σ. 336 κ.ε., ὁ ἴδιος, Les monuments paléochrétiens de
Roumanie, Città del Vaticano 1978, σ. 139 κ.ε.), στήν Ἀκυλῆα
(Bertacchi, ὁ.π., G. Brusin, Due nuovi sacelli paleocristiani di
Aquilaia, Aquileia 1961, σ. 33 κ.ε.) καί σέ κτίριο τῆς Ρωμαϊκῆς Αγο-
ρᾶς τῆς Ἀθήνας (T. Leslie Shear, The Athenian Agora: Excava-
tions of 1971, Hesperia XLII (1973), σ. 163, ὑπόσημ. 95) καί οἱ ὁποῖες
ἔγιναν αἰτία νά ἀποδοθεῖ στά κτίρια, πού βρέθηκαν, λατρευτικός
χαρακτήρας.

43. N. Duval, Piscinae et mensae funéraires: de Salone à Aquilée,
AntAA 1983, σ. 441, 447 κ.ε. Ὁ ἴδιος, Brèves observations sur
l'usage des mensae funéraires dans l'Illyricum, RACr LX (1984), σ.
259 κ.ε. J. P. Sordini - K. Kolokotsas, Aliki II. La basilique dou-
ble, Paris 1984 (Etudes Thasiennes X), Paris 1984, σ. 204 κ.ε.

44. Ἐκτός ἀπό τὰ παραδείγματα πού ἀναφέρονται στήν ὑπόσημ. 42,
βλ. τίς πολύλοβες τράπεζες πού βρέθηκαν στήν Κόρινθο (Nuss-
baum, ὁ.π., σ. 41, ἀριθ. 33, Roux, ὁ.π., σ. 194, ἀριθ. 147, ὅπου καί ἡ
προγενέστερη βιβλιογραφία), στό Ἄργος (X. Κριτζᾶς, AD 28
(1973), Χρονικά, σ. 134, πίν. 120 δ) καί στήν Ἀντιόχεια (Roux,
ὁ.π., σ. 193, ἀριθ. 131, ὅπου καί ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία).

45. Ἡ τράπεζα βρέθηκε σέ ἰδιωτικὴ οἰκία. Βλ. J. Keil, XV. Vorläu-
figer Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos, JÖArIn 26 (1930),
Beiblatt, στ. 40, εἰκ. 18.

46. Ἀπό τὰ πολυάριθμα παραδείγματα πολύλοβων τραπεζῶν, πού
βρέθηκαν σέ ἐκκλησίες, βλ. ἐνδεικτικά τίς περιπτώσεις τραπεζῶν
τοῦ εἴδους αὐτοῦ πού ἀνακαλύφθηκαν στή διπλὴ βασιλική τῆς
Ἀλυκῆς Θάσου (Sordini - Kolokotsas, ὁ.π., σ. 216 κ.ε. 178, πίν.
85), στή βασιλική Γ' τῆς Ἀμφίπολης (Στίκας, ὁ.π., πίν. 82β) καί
στή βασιλική Β' τοῦ Δίου (Σ. Πελεκανίδης, ΠΑΕ 1967, σ. 71, πίν.
49α).

47. Πρβλ. τὰ παραδείγματα τῶν τραπεζῶν πού βρέθηκαν στή βασι-
λική Α' τῆς Νέας Ἀγχιάλου (βλ. ὑπόσημ. 11).

33. Ὁ.π., II, σ. 527 κ.ε. ὅπου ἀναφέρονται τὰ παραδείγματα πού
ἀντιστοιχοῦν σέ κάθε περίπτωση.

34. Ὁ.π., I, ἀριθ. 83, 157, 187.

35. Ὁ.π., I, ἀριθ. 64, II, σ. 623-624.

βασιλική του Λεχαίου⁴⁸, όπου όμως είχε μεταφερθεί και συνεπώς δεν είναι σαφής ο προσδιορισμός της⁴⁹. Μετά από όσα εκτέθηκαν παραπάνω μπορούμε να παρατηρήσουμε συμπερασματικά ότι δεν υπάρχει συγκεκριμένος τύπος «τραπεζών μαρτύρων» και ότι συνεπώς οι πολύλοβες τράπεζες δεν εντάσσονται μορφολογικώς στην κατηγορία αυτή, αλλά ούτε και κάποιο άλλο τεκμήριο υπάρχει, τόσο αρχαιολογικό όσο και επιγραφικό ή φιλολογικό (πηγές), που να συνηγορεί στην κατάταξή τους στην κατηγορία. Τά μόνα μορφολογικά στοιχεία που οδήγησαν τον Σωτηρίου στη διατύπωση της θεωρίας του είναι οι κοιλότητες, όπως στην πλάκα του Βυζαντινού Μουσείου, οι οποίες όμως σίς πολύλοβες τράπεζες έχουν διάταξη καθορισμένη και τελείως διαφορετική. Όσον αφορά στο ήμικυκλικό σχήμα, αυτό είναι συνηθισμένο στά τράπεζα της

ἐποχής, τόσο στά κοινά όσο και στά λατρευτικά. Είναι σαφέστερο επομένως και επιστημονικά ὀρθότερο, όταν ἀναφερόμαστε π.χ. στην τράπεζα της Ἐφέσου, νά τή χαρακτηρίζουμε «πολύλοβη πεταλόμορφη τράπεζα» καί ὄχι «τράπεζα μαρτύρων», ὀνομασία ἄλλωστε πού ἡ ἴδια ἡ θέση εὕρεσής της διαψεύδει⁵⁰.

48. Δ. Πάλλας, ΠΑΕ 1958, σ. 131, πίν. 106α. Ὁ ἴδιος, Scoperte archeologiche in Grecia negli anni 1956-58, RACr 35 (1959), σ. 210, εἰκ. 26. Roux, ὁ.π., σ. 194, ἀριθ. 145.

49. Κατά τόν καθηγητή Πάλλα, ἡ τράπεζα αὐτή ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπό τά παρατραπέζια, πού βρίσκονταν ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου στή βασιλική τοῦ Λεχαίου: D. Pallas, Monuments et textes, EEBΣ 44 (1979-1980), σ. 41, ὑποσημ. 2, σ. 50.

50. Βλ. ὑποσημ. 45.

E. Chalkia

“MENSAE MARTYRUM” IL SIGNIFICATO DEL TERMINE E LA SUA SORTE NELLA BIBLIOGRAFIA GRECA

Nel 1932 G. Sotiriou pubblica la lastra 128 del Museo Bizantino di Atene, corredata da un'iscrizione che cita i nomi di cinque martiri e che porta altrettante cavità, corrispondenti ai nomi stessi. Lo studioso è il primo ad identificare tale lastra come una “mensa martyrurum”. Insieme ad essa Sotiriou riporta anche altre lastre funerarie, trovate in Grecia, e le mense polilobate greche, conosciute fino allora, attribuendo a tutte un carattere analogo a quello delle “mensae martyrurum”. Formula quindi una teoria, secondo la quale le mense polilobate erano “mensae martyrurum”.

Si crea così nella bibliografia greca una tradizione che identifica le mense polilobate come “mensae martyrurum”. Tali “mensae” però, rinvenute principalmente nel Nord Africa, sono monumenti di un diverso carattere. Sono di vari tipi e molto spesso sono fornite di iscrizioni che citano i nomi dei martiri, a cui vengono dedicate. Prima si credeva che fossero poste sopra le

tombe dei martiri; ma come ha dimostrato Y. Duval, nella sua splendida opera “Loca sanctorum Africae”, tali manufatti, non erano in rapporto con tombe o reliquie, ma stavano probabilmente nelle chiese o nei martirii e servivano a ricevere offerte per i martiri.

Al contrario, le mense polilobate appartengono ad un tipo con delle caratteristiche comuni e ben definite. Essendo prodotti di massa, non hanno un solo uso. Possono essere usate, a secondo dei casi, sia come tavole vere e proprie, per uso domestico, sia come mense liturgiche. Il loro ruolo preciso nella liturgia non si conosce ancora. Ma d'altra parte non esistono anche testimonianze sulla loro utilizzazione nel culto dei martiri. E ovvio allora che si debbano distinguere dalle “mensae martyrurum” e che si debbano chiamare semplicemente “mense polilobate”, termine che corrisponde ad un tipo concreto e ben definito e che non richiama un eventuale uso, del quale non esiste nessuna prova.